

ARAP YAZISININ ORTAYA ÇIKIŞI (I)

Kemal Tuzcu*

Arap coğrafyası ve çevresinde elde edilen arkeolojik bulgular sonuncunda Arap yazısının başlangıcıyla ilgili genel olarak iki görüş ortaya atılmıştır. Bunlardan ilki Arap yazının Kuzey Sami alfabelerinden olan Ârâmî-Nabatî alfabelerinden türediği, diğeri ise Güney Arabistan'da ortaya çıkan ve Güney Sami alfabelerinden biri olan *Himyerî* ya da *Musned* adı verilen bir yazıdan türediğidir.

Bu alfabelerle yazılmış yazıtları örneklendirip incelemeden önce müsteşriklerin bu konudaki araştırmalarını yönlendirmiş olan, klasik Arap kaynaklarında Arap yazısının ortaya çıkışıyla ilgili rivayetleri nakletmek, onların genel olarak Arap yazısının kökenleri ve ortaya çıkışı konusunu nasıl değerlendirdiklerini yansıtmak doğru olacaktır.

Klasik Arap kaynaklarının çoğu yazıyı tarihsel bir gelişim sürecine ihtimal vermeksizin bazı kişilerin birden icat ediverdiği bir olgu olarak kabul ederler. Bu konuda bir çok rivayet vardır. Bunların önemlilerini şöyle sıralayabiliriz: bazıları yazının hikayesini Hz. Adem ile başlatırlar. Yazıyı ölümlünden üç yüzyıl evvel Hz. Adem'in bulduğunu, kil üzerine yazıp bunları pişirdiğini, Nuh tufanından sonra da her topluluğun kendi yazısını bulup yazı yazdığı belirtirler¹. Sonra İdris peygamber veya onun oğullarından biriyle yazının başlangıcı arasında bir bağ kurarlar, Hz. İsmail ya da yine onun oğullarından Nasr ve Teymâ'nın yazıyı bulan ilk kişiler olduğu bunların yazıyı bitişik olarak icat ettiklerini daha sonra kardeşleri olan Nebet, Hemîsa ve Kayzer'in de harfleri ayırdıkları belirtilmektedir².

Kişilere atfedilen bu tür rivayetler dışında yazının icadını bazı mitolojik isimlere bağlayan rivayetler de vardır. Bunlardan biri Arap yazısının *Ebced*, *Hevvez*, *Kelemun*, *Sa'fes*, *Karuşet* adlı kişiler tarafından icat edildiğidir³. Buna göre *Ebced* Mekke ve civarının kralı, *Kelemun*, *Sa'fes*, *Karuşet* de Medyen ya da Mudar ülkelerinin krallarıydılar. Sonra kendi isimlerine göre alfabeği icat etmişler, kendi isimlerinde olmayan ve revâdif adını verdikleri ث خ د ذ ش غ harflerini de bu ekleyerek alfabeği tamamlamışlardır⁴. Ancak bu isimleri okuyanın aklına ilk gelen şey bunların Süryânîce, İbrânîce gibi bazı Sami alfabelerde harflerin artarda sıralanışı sonucu oluşmuş sözcükler olduğudur.

Arap yazısının icadıyla ilgili rivayetlerde çok tekrarlanan ancak bazı tutarsızlıklar içeren bir rivayet de Arap yazısını Süryânî alfabetesini örnek alarak *Murâmîr b. Murre*, *Eslem b. Sidre* ve *'Amir b. Cidre* adında *Tayy* kabilesinden üç kişinin icat ettiğidir⁵. Rivayete göre bunlardan birincisi harflerin şekillerini ve faslı⁶, ikincisi vaslı⁷, üçüncüsü ise i'câmî⁸ bulmuş⁹ ve bunlardan Hiralılar¹⁰, Hiralılardan Enbârlılar¹¹ yazıyı öğrenmiş ve yazı bu şekilde yayılmış. Cevâd 'Ali, *el-Meşrik* ve *Mecelletu Lugati'l-'Arab* adlı

* Öğr. Gör., A.Ü. D.T.C.F. Arap Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı.

dergilere gönderme yaparak verdiği bilgilerde yukarıda geçen üç ismin kişi adı değil, Süryânîce bazı sıfatlardan geldiğini, *Murâmir b. Murre* 'مرامر بن مرة' nin aslında *مارا ماري بر ماري* (*Mârâ Mârî ber Mârî*) Arapçasıyla *سید السادة ابن السيد* (*Seyyidu's-Sâde İbnu's-Seyyid*) olduğunu ve bu öbeğin *Efendi Oğlu, Efendiler Efendisi* veya *شيخ شيوخ العلم ابن حامل لواء العلم* *Bilimin Beyler Beyi, Bilim Bayrağının Taşıyıcısının Oğlu* anlamına geldiğini, *Eslem b. Sidre* (اسلم بن سدره) adının *شليما بر سدره* (*Şelîmâ ber Sidre*) adından bozma olduğunu *العلم الخطاط İlmi Tam Hattat* anlamına geldiğini, son isim olan *'Amir b. Cidre'* *عمر بن جدرة* ise *عمر ايا بر جدرة* (*'Amrâyâ ber Cidre*) adından bozma olduğu ve *Usta güç*¹² anlamını ifade ettiğini belirtmektedir¹³. Bu ibareler kişi adları olmayıp usta yazar ve hattatlara verilen sıfatlar olsa da bu sıfatları taşıyan kişilerin Arap yazısının icadına katkıda bulunup bulunmadığı konusunda bilimsel bir kanıt yoktur.

Klasik kaynakların çoğunda Arap yazısının el-Himyerî ya da el-Musned adlı verilen Yemen menşeli bir yazıdan türediği görüşü hakimdir. İbn Haldûn el-Mukaddime adlı eserinde et-Tebâbi'a devletinde medeniyet ve refah yükselince kullanılmakta olan el-Himyerî yazısının son derece güzel bir hale geldiğini, Yemenliler'in bu yazıyı izinsiz kimseye öğretmediklerini ancak Tebâbi'a ve el-Hira'daki el-Munzir ailesi arasında bir hısımlık olduğu için ve Arap hükümlerliğini Irak'ta yeniden tesis ettikleri için yazının buradan el-Hira'ya geçtiğini belirtmektedir. Hira'dan da Taif'e ve Kureyş'e geçmiştir. Yazar Hiralılardan ilk olarak Sufyan b. Umeyye veya Harb b. Umeyye'nin yazıyı yukarıda adı geçen Eslem b. Sidre'den öğrendiğini de ekliyor¹⁴. Yukarıdaki rivayette Murâmir b. Murre, Eslem b. Sidre ve 'Amir b. Cidre'nin bir araya gelerek yazıyı Süryânî alfabesini esas alarak düzenlediklerini belirtmiştik. İbn Haldûn, Sufyan b. Umeyye veya Harb b. Umeyye'nin yazıyı Eslem b. Sidre'den öğrendiğini belirtiyor. Halbuki yukarıdaki bu kişinin icat ettiği yazı, Himyerî yazısı ile arasında hiç bir benzerlik olmayan Süryânî yazısı örnek alınarak yapılan Arap yazısıdır.

Himyerîlerin Müsned adlı bir yazılarının olduğu belirtilmekle birlikte Subhu'l-A'sâ da ve diğer bazı eserlerde İbn Hişâm'dan nakille Arap yazısını ilk kullanan kişinin Himyer b. Sebe' olduğunu ve buna da rüyasında öğretildiğini, bundan önce Arapların el-Musned adlı yazıyı kullandıkları bildirilmektedir¹⁵. Bu rivayette de Himyer b. Sebe'nin rüyada hangi yazıyı öğrendiği konusunda bir soru işareti belirmektedir.

el-Himyerî ya da el-Musned adıyla anılan yazının 29 sessiz harfi vardır. Bu harfler bu günkü Arap yazısında olduğu gibi bitişik değil Latin alfabesinde olduğu gibi ayrı yazılmaktadır Fenike ya da Sina alfabelerinden alındığı düşünülmektedir¹⁶. (Bkz.Şekil-1)¹⁷ Harekeleri ifade eden harfler ya da diğer işaretler yoktur. Sükun, medd, nokta gibi işaretler olmadığı gibi şedde de yoktur. Harf tekrarı gerektiğinde o harf iki defa yazılmaktadır. Sözcükleri birbirinden ayırmak için boşluk bırakmak yerine dikey bir çizgi kullanılmaktadır. Satır düzeni diğer bütün Sami alfabelerde olduğu gibi sağdan sola doğru yazılmaktadır. Ancak bazen solda biten yazı üst satırdan devamla soldan sağa doğru gidebilmektedir¹⁸.

ARAP YAZISININ ORTAYA ÇIKIŞI (I)

(Bkz.Şekil-2) ¹⁹ Bu yazı ya da şekilde verilen, bu yazıdan türetilmiş Safavî, Semûdî ve Lihyânî gibi Şam ve Yukarı Hicaz yörelerinde konuşulan bazı lehçelerin yazıları da yine bu günkü Arapça ile benzerlik göstermemektedir. Arap yazısının , geçirdiği bütün aşamalar dahil, el-Musned adlı yazıyla arasında herhangi bir benzerlik bulunmamaktadır.

Bir başka rivayette Arap yazısının yine Mûsned adlı yazı türünden gelme olduğu için *kesme*, *koparma* anlamında الجزم (el-Cezm) olarak adlandırıldığıdır. Yukarıda adı geçen Murâmîr yazıyı el-Mûsned'ten kesip almış ve buna da el-Cezm adı verilmiştir²⁰.

Bu gün Arap yazısının kökeni konusunda müsteşriklerin üzerinde durduğu bilimsel verilere en uygun görüş bu yazının Kuzey Samî alfabelerin bir kolu olan Ârâmî yazısından gelme Nabatî yazısından türediğidir. Nabatîler yarı göçebe, kısmen ziraat ve ticaretle uğraşan kuzey Arabistan, Sina ve Ürdün civarında yaşamış Arapça konuşan bir halktır. Hakimiyetleri M.Ö.312-311 yıllarında başlamış ve M.S.106 yılında sona ermiştir. Önemli şehirleri, başkent Petra ²¹, Hicr ²² ve Busra'dır²³.

Diringer, Sina yarımadasında bulunan bazı küçük taşlar üzerine kazınmış yazıtlardan yola çıkarak *Neo-Sinaitic* alfabeden söz etmektedir. Bu yazının da muhtemelen M.S.I. yüzyılda Nabatî yazısından türediğini, ancak bu alfabeyle yazılmış yazıtların M.S. II-IV. Yüzyıllara ait olabileceğini ve bu yazının Arap yazısıyla Nabatî yazısı arasında bir köprü olduğunu belirtiyor²⁴

Bazı araştırmacılara göre Nabatîler, göçleri sırasında Arap nüfusla karışmış Ârâmîlerdir. Bunun kanıtı erken devir Nabatî yazıtlarının Arap etkisinden uzak oluşu, M.S.I yüzyıldan itibaren ise Arap etkisinin açıkça görülmesidir. Bu günkü kanı Nabatîlerin yazı dili olarak Ârâmî yazısını kullanan Araplar olduklarıdır²⁵. Ancak Ârâmî yazısını aynen almakla yetinmeyip bu yazıyı geliştirmişler, kendi adlarıyla anılan alfabeyle bulmuşlardır. Nabatî alfabesinin 22 harfi vardır. Yine yazı sağdan sola doğru yazılmaktadır. Harfler bitişik ve noktasızdır. Bu yüzden bitişmiş bir harf grubu birkaç değişik şekilde okunabilir. Erken devir Arapçasında da gözlenen bu durumun sözde ya da yazıda yapılan bazı tashiflerle dilin zenginleşmesine katkıda bulunduğuna düşünülmektedir.

Müsteşriklerin ve gezginlerin incelemeleri sonucunda gün ışığına çıkarılan Nabatî yazıtlarını bir tarih sırasıyla sergileyecek olursak erken dönem Arapçaya doğru olan değişim rahatlıkla izlenebilir. Bu gün elde bulunan en erken tarihli Nabatî yazıtı Tenûh²⁶ kralı Cezime'nin mürebbsi Fihri b.Selfi'nin mezar taşıdır. Bu yazıtın tarihi M.S.250 ya da 270 olarak tahmin edilmektedir. Şam civarında bulunan Busra yakınlarındaki Ummu'l-Cimâl adlı yerde bulunmuştur. Bu yazıtlar Arap yazısının el-Musned ya da el-Himyerî yazıtlarından türediği görüşünü çürütmektedir. (Bkz.Şekil-3)²⁷ Yazıtın bu günkü Arap harflerine transkribe edilmiş hali şöyledir.

دنه نفسو فهورو بر شلي ريو جذيمت (جذيمة) ملك تنوخ²⁸

Arapçası: “Bu Tenûh kralı Cezime'nin mürebbsi Fihri b. Selfi'nin mezarıdır.” Bu yazıtı müsteşrikler

Arap etkisi olmayan bir Nabatî yazıtı saymışlardır. İkinci yazıt ise ilk Hira krallarından olan İmrû'û'l-Kays b.Amr'ın mezar taşıdır²⁹. Yazıt Şam civarında en-Nemârâ adlı yerde bulunmuştur. M.S 328 tarihine aittir. Kureyş lehçesine yakın bir dille geç devir Nabatî yazıtıyla yazılmıştır³⁰. Yazıt beş satırdan oluşmaktadır.(Bkz.Şekil-4) Müsteşriklerin tercümesinde görüş ayrılığına düştüğü bu yazıt bu gün kullanılan Arap harfleriyle şöyle transkribe edilmiştir:³¹

تي نفس (نفش) مر القيس بر عمرو ملك عرب كله ذو اسر التاج
ملك الاسديين و نزر و ملوكهم و هرب محجو عكدي و جا
بزجي في حيج نجرن مدينة شمر و ملك معدو و نزل بنيه
الشعوب و واكلهن فرسو لروم فلم يبلغ ملك مبلغه
عكدي هلك سنت 223 يوم 7 بكسلول بلسعد نو ولده

Günümüz Arapçasıyla metin şöyledir: ³²

هذا قبر امرئ القيس بن عمر ملك العرب كلهم الذي نال التاج
و ملك الاسديين و نزارا و ملوكهم و هزم منحجا بقوته و قاد
الظفر الى أسوار نجران مدينة شمر و ملك معدا و استعمل
قسم أبناءه على القبائل (كلهم فرسانا للروم فلم يبلغ ملك مبلغه.)
في القوة هلك سنة 223 يوم 7 من كسلول (كانون الأول) ليسعد الذي ولده.

*Bu, bütün Arapların kralı, taca nail olan İmrû'û'l-Kays'ın mezarıdır.
Esedlilerin Nizarlıların ve krallarının kralı Muzhic'i kuvvetiyle yenip
lider oldu*

*Şemer'in şehri Necran'ın surlarının aşta, Ma'ad'i aldı.
Evlatlarını ,Hepsi Rum'a akıncılar olmak üzere kabilelere böldü. Hiç
bir kral kuvvette onun yerine ulaşamadı.*

223 senesi 7 Aralıkta onu doğurana mutlu etmek için öldü³³.

Görüldüğü gibi dil olarak bu yazıt büyük oranda Arapçaya aktarılabilmıştır. Ummu'l-Cimâl'de, Çifte Kilise denen bir kilisede bulunan ikinci bir yazıt ise M.S.6'ncı yüzyıla aittir. Hıristiyan Araplardan kalma bir yazıt olduğu düşünülmektedir. Bu yazıtta artık Nabatî etkisi iyice azalmış Arap etkisi fazlalaşmıştır.(Bkz.Şekil-5)³⁴ Bu yazıt günümüz Arap harflerine şu şekilde aktarılmıştır: ³⁵

الله غفرا لاليه
بن عبيدة كاتب
الخليد اعلى بن
عمري كتب عنه من
(يقروه)

Arap harflerinin artık belirginleştiği bir yazıt ise Haleb'in doğusunda Zebed mevkiinde bulunan ve Zebed yazıtı olarak anılan bu yazıt M.S.512 tarihlidir. Bir kilisenin duvar çıkıntılarına yerleştirilmiş bir taş üzerinde

ARAP YAZISININ ORTAYA ÇIKIŞI (I)

bulunan yazıt Yunanca-Süryânîce-Arapça olmak üzere üç dilli (trilingual) olarak yazılmıştır. (Bkz.Şekil-6)³⁶

Büyük bölümü Yunanca ve Süryânîce olan bu yazıtta Arapça yazılar azdır.(Bkz.Şekil-7)³⁷ Bu yazıları bu günkü Arap harfleriyle yazarsak aşağıdaki ibareler karşımıza çıkar:

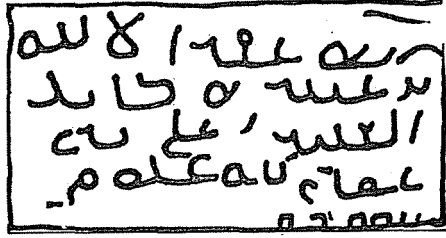
بسم الاله شرحو بر مع ... قيمو و ... بر مر القيس و شرحو بر سعد وسترو و شرحو ...

Son olarak yine bu günkü Suriye toprakları içinde bulunan Harrânda bulunmuş bir yazıt daha vardır. Cevâd Ali bu yazıtı Nabatî harfleriyle, tam olarak Arap dilinde yazılmış bir yazıt kabul etmektedir.³⁸ Bir kilisenin portaline Rumca ve Arapça olmak üzere iki dilde (bilingual) yazılmış M.S.568 tarihli bu yazıtta şu ibareler yer almaktadır: (Bkz. Şekil-8)³⁹.

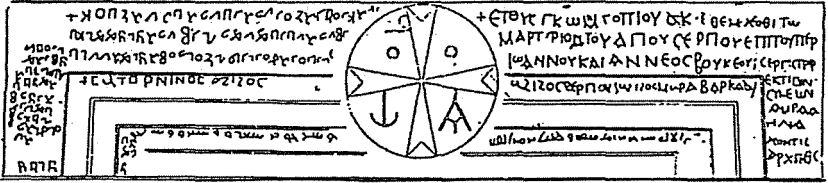
انا شرحيل بر ظلمو (ظالم) بنيت ذا المرطول سنت
٤٦٣ بعد مفسد خير برعم (بعام)

Bu yazıtların ortak bir özelliği yazıtlara köşeli harflerin hakim oluşu, bu günkü anlamda yuvarlaklıkların ve ovalleklerin bulunmamasıdır. Bu durum yazı malzemelerinin yeterince gelişmiş olmaması, yazının kullanımın yaygın olmadığı, ancak böyle kısa dini metinler, mezar taşları vb. ile sınırlı kalışıyla açıklanabilir. Bunun bir nedeni de yarımada yazının yayılmasında büyük rol oynayan Arap Yahudîlerin Kareli İbrânî yazısı adlı bir yazıyı kullanmaları, diğer taraftan Hıristiyan Arapların ve Süryânîlerin kullandığı *Satrancîlî* denen ve bu günkü *Kûfî* yazıya benzeyen bir yazılarının olması ve bu yazıların Araplar arasında bir süre kullanılmasıdır.

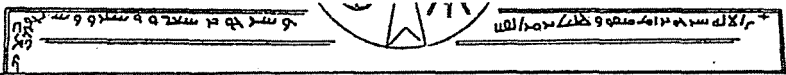
İslamiyet'in gelmesiyle Arap yazısı iyice önem kazanmış ve çok hızlı bir gelişim sürecine girmiştir.

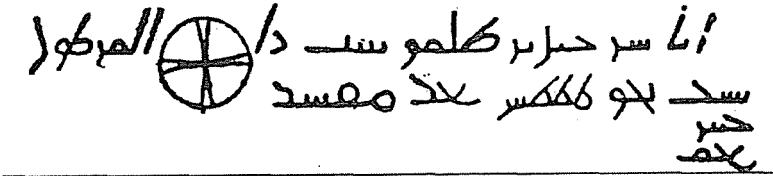
Şekil-5: Ummu'l-Cimâl'de bulunan Çifte Kilise (el-Kenîsetu 'l-Muzdevece) yazıtı

Şekil-6 Zebed yazıtı

Şekil-7: Zebed yazıtının Arapça olan kısımları

Şekil-8: Harrân yazıtı

- ¹ İbnu'n-Nedîm, el-Fihrist, Mısır 1347, s.5-6
- ² Ebu'l-Abbâs, Ahmed b. 'Alî el-Kalkaşendî Subhu'l-A'shâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ' (Muessesetu'l-Misriyyetu'l-Âmme), Kahire 1963, c.III, s.6-7
- ³ İbnu'n-Nedîm a.g.e, s.6
- ⁴ Aynı eser s.5-6
- ⁵ el-Kalkaşendî, a.g.e, c.III s.8
- ⁶ Kesme, kat'
- ⁷ Ulama
- ⁸ Noktalama
- ⁹ İbnu'n-Nedîm a.g.e, s.7
- ¹⁰ el-Hira : Cahiliyye döneminde Arap kralların oturduğu, Kûfe yakınlarında bir şehir.
- ¹¹ el-Enbâr (الأنبار) Bağdat'ın batısında, Fırat ırmağı kıyısında bir şehir.
- ¹² ya da الماهر
- ¹³ Alî, Cevâd, Târîhu'l-'Arab Kable'l-İslâm, Irak 1957 c.VII, s.66-67
- ¹⁴ İbn Haldûn, el-Mukaddime, (Ter.Zakir Kadiri Ugan) İstanbul 1991, c.II s. 411
- ¹⁵ el-Kalkaşendî a.g.e c.III, s. 9
- ¹⁶ Alî, Cevâd, a.g.e, c.VII, s. 55
- ¹⁷ Diringer, David , The Alphabet, İngiltere 1949, s.228
- ¹⁸ Alî, Cevâd. a.g.e, c.VII s. 39-40
- ¹⁹ Aynı eser, c.VII, s.238
- ²⁰ Aynı eser, c.VII s. 57
- ²¹ Bu gün Ürdün sınırları içinde olup bazı harabeleri günümüze kadar gelmiştir.
- ²² Hicr veya Medâinu Salih, Medine civarındadır. Busra ise Suriye topraklarında , Şam'ın güneydoğusundadır.
- ²³ Diringer, a.g.e, s.267
- ²⁴ Aynı eser, s. 269
- ²⁵ Aynı eser, s. 267
- ²⁶ Enbar ve Hira civarında yaşamış bazı kabilelerin adı
- ²⁷ Alî, Cevâd, a.g.e.,C.VII, s. 272
- ²⁸ Zeynuddîn, Nâcî, Musavviru'l-Hatti'l-Arabî, Bağdad 1973 s. 304,
- ²⁹ Alî, Cevâd, a.g.e, c.VII, s. 271
- ³⁰ Bazı batılı araştırmacılar bu İmrû'u'l-Kays'ın , Şair İmrû'u'l-Kays olduğu ifade etmektedir. Bu bilgi yanlıştır. Çünkü şair M.S.570 yıllarında ölmüştür. Halbuki bu yazıt 328 tarihlidir.
- ³¹ Alî, Cevâd, a.g.e, c.VII, s. 273
- ³² Zeynuddîn, Nâcî, a.g.e, s.304
- ³³ Nabatîlerin Busra şehrinin kuruluş tarihi olan m.105 tarihini başlangıç olarak alan bir takvimi vardı.
- ³⁴ Zeynuddîn, Nâcî, a.g.e, s.4
- ³⁵ Aynı eser s.305
- ³⁶ Alî, Cevâd, a.g.e.,C.VII, s. 278
- ³⁷ Zeynuddîn, Nâcî, a.g.e, s.305
- ³⁸ Alî, Cevâd, a.g.e.,C.VII, s. 279
- ³⁹ Zeynuddîn, Nâcî, a.g.e, s.3 ve 305